

Kagylózúgás

'68 aspektusa és kontextusa Petri György költészetében

Kérdések az éjszakához

Egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a modernitás aporetikus, ambivalens alakzatként íródik bele a történelemnek mint törésekkel, szakadásokkal szabdaltnak hektikus folyamatlétnek az áramába. Mert egyfelől befejezetlen projektumként, másfelől mindig már meghaladott epochaként van jelen a sajátosan emberi téridőben. E téridő horizontján a modernitás jelenségei, történései, eseményei úgy rajzolódnak ki, mint amelyek egyként részesei és alakítói egy beteljesíthetetlen programnak, valamint szükségképpen a már elmúlt terhé és következményeit hordozzák (magukban). A még és a már, az itt és az ott szinkronitására és homotópiájába berianó törésvonal egyre inkább szakadékká szélesedik, persze egy olyan időben és térben, amikor s ahol nagyon is jól és egyszerre látható a *már-elmúlt* terhe-következménye, illetve a *még-elnemjött* lehetőségessége. De amíg a szekularizált történelem hajnaláról még elmondható volt hegeli-schellingi szóhasználattal, hogy „az újkor profán fogalma azt a meggyőződést fejezi ki, hogy a jövő már megkezdődött: azt a korszakot jelöli, amely a jövőre nyitottan él, amely megnyílik az eljövendő új előtt”¹, mert előfeltételezi egyszersmind a múlt iránti emfatikus tiszteletet, addig Walter Benjaminsnak később a történelem fogalmáról szőtt, méltán elhíresült szép allegóriájában már egy riadt angyali tekintetet kellett beiktatnia a múlt és a jövő közé, egy angyal kétségbeesett, megfeszült, helyesebben az idő viharos áramának feszülő tartását kellett *odaképzelnie* a múlt és a jövő között

¹ Vö. Jürgen Habermas: *Filozófiai diskurzus a modernségről* (Nyizsnyánszki Ferenc és Zoltai Dénes fordítása). Helikon, Budapest, 1998. 10.

egyre csak képződő hiátus ellenében, hogy az idő valamifajta kontinuitásának illúzióját megmentse.

Hogy a történelem (persze a nem *in solidum*, hanem az *in situ* felfogott történések) menetében eme folytonosan újraképződő, olykor réssé szűkülő, máskor szakadékká szélesedő hiány sokkjából eredően a jelen felértékelődik-e², mintegy kimerevítve az épp adódó lehetőségeket, vagy éppen leértékelődik azáltal, hogy a múlt és a jövő partjai, peremei felé tájékozódunk, erre a modernitásnak (immár) nincsen szava. Vagy mert elnémul a sokkra, vagy mert efemer módon inkább hallgat. Vagy éppen mert túlbeszél, a beszéd hatalmát érvényesíti ott, ahol csupán a gesztusok mikromátrixainak kellene alkotniuk a viszonylatokat. Azt is mondhatnánk, hogy azok a nagy filozófiai és költői kísérletek, amelyek akár a Szellem (ön)mozgásában (Hegel), akár az egzisztenciában mint az Istenhez való viszony reflexiójában (Kierkegaard), akár az ígélet s így a remény(telenség) ökonómiajában (Nietzsche), illetve akár az emlékezés és a felejtés dinamikájában (Hölderlin), akár az énfórmálás bizarr és rafinált változataiban (Baudelaire), akár a költői teremtésnek a személytelenség felé eltoló reprezentációjában (Eliot) próbálták feloldani a feltartóztathatatlanul halmozódó, kíméletlenül sodró, feszítő és feszülő monstrozitást/monstroz defektust – nos, ezek a kísérletek minden tekintetben folytathatatlanak bizonyulván olyan úrt hagytak maguk után a reflexív (tehát nem elsődleges) teremtettség övezeteiben, hogy valóban hiábavalónak és képtelennek tetszik bármit is folytatni vagy újakezdeni.³ És persze mindig a folytatásban és újakezdésben vagyunk benne, éppen ezzel a könyörtelen (disz)kontinuitásra-ítéltetéssel kellene valamit kezdenie a (poszt)modern (poszt)embernek.

Mindenesetre – legyen bárhogyan is – általánosságban vagy inkább morfológiailag elmondható a modernitás fejleményeire, a halmozódó tapasztalatokra adott reakciókról – mely reakciók maguk is részesei e fejleményeknek és tapasztalatoknak –, hogy azok vagy a felfokozódás, a felfokozottság, a túlzás jegyeit viselik magukon, mondjuk, mint buzgalom és monumentalitás jelennek meg a természetes lépték kontingens formái

² Akár abban az értelemben beszélünk a jelenről, mint a kérdésfeltevések aktuális horizontjáról, akár úgy, mint egy „normális” életforma kialakításának lehetőségtere – látni fogjuk, Petri költészetében mindkettőnek van relevanciája.

³ Persze nagy kérdés, hogy ténylegesen mondhatunk-e ilyesmit? Nem a nagy elbeszélés, a lezárás mint konzisztens gesztus vágya tör-e fel az ilyen kérdésésben, ahogy Petri mondja, „az utolsó kérdés burjánzása”, ami már nem kérdés, tehát valami filozófiátlan, filozófia-ellenes, a filozófiai szabadság aktusában formát találó gondolkodás ellentéte, amit oda kellene hagyni, ha úgy akarnánk válaszokat találni, hogy az ne zárja el a kérdés lehetőségét előtt az utat?

helyett.⁴ Vagy az üresség, üresítés, kiüresedés mozgásformái uralkodnak el a telítettség, teljesség, teljesedés helyein. Hogy ez utóbbi viszonyrendnél elidőzzünk egy kicsit – közelítve ahhoz az ösvényhez, amely választott témánkhoz elvezet –, utalnék Novalisnak a szeretet/szerелеm, a teljesség realizálódásának és reprezentálódásának eminens kontextusán belül fogant és érvényes soraira a *Himnuszok az éjszakához* című versciklusból:⁵

„Nincs válás, szív szerelmét
mi sem béklyózza már.
Hullámzik a betelt lét:
parttalan tengerár –”⁶

E helyen a lét teljessége reprezentálódik – ám e teljesség nem mint lezárt, abszolút rend jelenik meg a versben. Anélkül valósul meg tehát teljességeként a lét, hogy egyszersmind lezárulna abszolútként. Épp ellenkezőleg: hullámzik. A teljesség és a lét egy eleven formarenden belül olvad össze. Egy másik helyen, ugyanezen motívumot variálva ezt írja a költő:

„Nincs mit keresnünk itt tovább –
telt a szív – üres a világ.”⁷

A megvalósult, hullámzó létteljességet ürességeként veszi körül a világ. Legalábbis első olvasatra így tűnhet. Ekkor a szívnek, az énnak mintegy

⁴ Ha e folyamatnak a végletes példáit keressük, akkor meg kell említenünk a totalitárius művészetek elsődleges formaprincípiumát és mozgatóélvét, a megfelelés és túlszárnyalás amorf elegyeként létrejött alakzatokat (megalománia, sematizmus), vagy a modern tömegtársadalom mértékvesztett infrastrukturális berendezkedésének, felduzzasztott bürokratikus intézményeinek természetét.

⁵ Joggal vetődhet fel bárkiben, miért éppen Novalist hozom szóba Petri költészete kapcsán? Ha van egymástól távoli figura a modernitás költészettel összefüggő történelemrendjén belül, akkor az említettek mindenképpen annak tűnhetnek. Ugyanakkor ha megnézzük a *Magyarázatok...*-kötet pretextuális momentumait, ha figyelmünket pusztán a címekre és mottó-utalásokra fókuszáljuk, már abból is világosan látszik a romantika (a kora és a kiteljesedett egyaránt) költészeti hagyományának relevanciája Petri lírájában: pl. Hölderlin-, Vörösmarty-, Kleist-parafrázisok tűnnek fel a könyv lapjain. De csupán egy költő szövege jelenik meg (pre)textuális evidenciaként egy vers – ráadásul egy fontos szöveg, a kötet harmadik ciklusának címét adó, *A felismerés fokokzatai* – mottójában, méghozzá Novalisé. Egyébként Petri lírájának mint a romantikus költői tradíció kreatív újraíródásának lehetőségéről értekezik Fodor Géza is monografikus igényű nagy tanulmányában: *Petri György költészete*. Szépirodalmi, Budapest, 1991. 26–28.

⁶ Novalis: *Himnuszok az éjszakához* (Rónay György fordítása). Magyar Helikon, Budapest, 1974. 17.

⁷ I. m. 19.

diametrális és dialektikus ellenpárja a világ. Novalisnál ugyanakkor a szív a világ eleven részét képezi, miként a világ is ott lakozik a szívben, az énben. Ha így olvassuk a sorokat, akkor már sokkal inkább egy kiasztikus és dialogikus viszonyt térképezhetünk fel a versben s a vers által, ahol az én és a világ nem átlósan, hanem egymást feltételezve helyezkednek el. A lét hullámzó teljessége átcsap a világ ürességébe, miként ezen üresség, a szünetek, a hiány szakadékszerű szukcesszivitása is ott van a szívben, megismétlődik a hullám természete szerint. Hiszen a fodrozódás, a folytonos redőződés éppen a hiány által teremődik – ugyanott s ugyanakkor. A tengerár tudniillik önnön partjaitól, azaz végességétől nyeri el végtelen mozgásformáját, a hullámzást. Ez megint csak nem egy pusztá dialektikus ellentézés, hanem éppen hogy a kora romantikus poézis belső dinamikájából adódó, allegorikus vagy elmeélen alapuló elrendeződés eredményeképp születő aktivitás.⁸

Mindez azért érdekes, mert míg Novalisnál a létezés mozgalmasságára vagy defektusára megalkotott metaforák a teljesség és üresség kiasztikus allegorézisében találhatják még meg önnön formalétük plasztikus megvalósulását, addig később ez már nem csupán azért válik különösen problematikussá, mert egész egyszerűen más lesz/lett a költészet szerepe-funkciója az emberi közösségeken belül, hanem mert teljesen megváltozott magához a teljességhez és az ürességhez való viszonyunk is. Egy sajátos per/mutáció, torzulás, sorrend-váltás következett be e téren. Ezt a költészettörténetileg (is) releváns változást rendkívüli élességgel ábrázolják Petri György versei. Nem elsősorban a Schiller által naiv és szentimentális megkülönböztetés klasszikus törésvonalára gondolok – bár többen is előszeretettel jellemzik Petri költői magatartását szentimentálisként –, már csak azért sem, mert a teljesség, mondhatni önmagában, önmaga harmóniájában, totális, eszményi zavartalanságában a modernitásban csaknem ab ovo tűnt el s reprezentálhatatlan. A szubjektum szubjektivitásának aránytalanságai, felértékelődése s lefokozódása, a lét túlnövekedése, esszenciális túlzása az énben, valamint az én visszahúzódása, tünékeny nyomként történő zavarodott rögzülése a lét hullámzó felületén – mind-mind erről tanúskodnak. Ha maradunk a trópusok szintjén vizsgálódásunkban, már itt is jól bemutatható e változás természete Petrinél. Nagy verse, a *Metaforák helyzetünkre* frivol kinetikus metaforizációja kínálkozik kiindulópontul. A világ megtapasztalhatóságának, befogadhatóságának közege és hordozója immár nem a tágas ég, a végtelen lehetőségeket és titkokat rejtő tenger – mint láthattuk Novalisnál –, hanem a pusztá osztenzivitást és használhatóságot, egyszer-

⁸ Erről lásd bővebben: Manfred Frank: *A koraromantika filozófiai alapjai* (Mesterházy Balázs fordítása). Gond, 17. 1998. 97. skk.

smind az emberi teremtést és munkát hagyományosan jelképező kézhez kötődően a kesztyű(húzás) lesz a versben. De ha ezen/e motívumon is túlmenően a szövegből kiragadva idézünk néhány jellegzetes mozgásminőséget, kirajzolódik előttünk a fent említett vált(oz)ás természete:

„Olykor felhagyunk
minden foglalatosságunkkal hirtelen:
megbolydulunk szertelen izgalom áramától
átjárva, olykor felfakad unalom és csömör,
[...]
Az odakinn, ahol már semmi nincs,
az üres hívás elzsibbad fülemben
lassan. Csak a rettegés zakatol fel-fel olykor:
mennyi időnk lehet, mennyi időnk,
halkulva zakatol, mennyi még, mennyi még,
míg semmivé likacsosít az
önutálat
– vagy szétvet, mint egy meggyűlt csillagot?”⁹

Míg Novalis valamiképp a teljességnek az ürességgel való kiasztikus viszonyrendben történő reprezentálására hívja elő és aktivizálja a trópusok hatalmát, addig Petri helyzetünkre teremtett metaforái sokkal inkább pusztán a teljességgel való kiazmus kötődésétől/szálaitól is megfosztott üresség alakzatait rajzolják körül: az unalom és a csömör felfakadása, a semmit rejtő odakinn, a hívás üressége, a rettegés végtelenbe regresszált zakatolása, a lírai ének az önutálat általi semmivé likacsosodása, csillagként való meggyűlése és szétvetődése, szétesése. Az üresség pulzáló hatalma, a reménytelenség totális nihilje uralkodik itt el a lírai én fölött? Meglehet, így van, de ha ekként interpretáljuk is e változás természetét, jóval többről van szó annál, mint hogy pusztán a lírai én státusát, a költői megszólalás lehetőségközegét változtatta volna meg Petri – amennyiben az élőbeszéd zakatoló monotoníáját és a metaforikus nyelvteremtés kreativitását egymásba oldja. Persze mindezt nagyon is megteszi, méghozzá az én környező világhoz való viszonyának vonatkozásában. A lírai én rendkívül érzékeny membránjaival érzékeli az elnyomorító totalitarisztikus világban halmozódó rosszat, maga is telítődik e rosszal, s mint egy seb, fájdalomgócpon, meggyűlt csillag jelenik meg a világ horizontján. E kép persze involválja az én megszűnésének bekövetkeztét, ti. e csillag felrobban, szétvetődik. Mindez megint csak rámutat a novalisi világhoz képest eltérő poétikai megszerveződésre. A Petrinél megtapasztalt

⁹ Petri György: *Metaforák helyzetünkre*. In uő: *Versek (1971–1995)*. Jelenkor, Pécs, 1996. 107., 108.

lírai mozgásminőség szerint az én nem magát totalizálja a világ objektív teljességévé, nem is vetíti ki önmagát a külvilág lehetséges másságába – ezzel mintegy szétoldva kontúrjait –, hanem szétveti magát. A csillag sem az én létlehetőségét jelenti, mint Novalisnál:

„Megkönnyebbül az élet
s az öröklétbe hull;
elménk benső tüzének
fényén magasztosul;
olvad a csillagég, lesz
arany életborunk,
s mi megízlelve fényes
csillaggá változunk.”

– hanem az eszeveszett vagy elveszett kívülség magányos tárgyasodásának projektumává válik. Míg Novalis alternatív-alteráló világának, éjszakai kívülségének „a fényes csillag” még lehet hívó- vagy alapszava, addig Petrinél „a meggyűlt csillag” képe arról tanúskodik, hogy az éjszaka nemhogy alternatíva nem lehet, hanem sajátos veszélylehetőségeivel éppen hogy a nappalok, a reggelek könyörtelen szürkeségét, „halálos fakó”, „bocsánat nélküli” fenyegetettségét készítik elő.

Íme: a teljesség, teljesedés, a magasztosulás létváltozásának kinetikus fokozásai helyében a gyülemlés fokozatai jelennek meg, hogy aztán az üresség formái később már mint kifakadások, felfakadások metamorfizálódnak. A teljesedés és a gyülemlés (mely a teljesedés perversált változata), valamint az üresedés és a fakadás közt pedig mégiscsak az ametria és az anormalitás tesz különbséget, legyen bármennyire meghatározhatatlan is ma már a mérték és a norma státusa. A teljesedés és a gyülemlés, illetve ugyanígy az üresedés és a fakadás között éppen akkora a különbség, mint aközött, amikor a költő – a modernitás e jellegzetesen asszimilálódt s reflexív figurája, már amennyiben hozzáidomult az új korszak kihívásaihoz, s egyben távolságot is tart a jelenségekkel szemben, egyfajta szemlélődési közeget teremt magának – az éjszakához himnuszokat ír, arccal ruházza fel azt, s benne, általa véli megtapasztalhatni részben a szeretet alakzatait, részben magának a látásnak a lehetőségét: „Homályos és kimondhatatlan megindulás fog el – boldog rémülettel egy komoly arcot látok, szeliden, áhítattal hajlik felém, és végtelen folyondár fűrtök alól elődereng az anya édes ifjúsága. [...] Csillogó csillagaidnál mennyieibbek nekünk a végtelen szemek, amelyeket bennünk az Éj nyitott”,¹⁰ vagy amikor csupán kérdést intéz az éjszakához. Mert Petri

¹⁰ Novalis: *Himnuszok az éjszakához* (Rónay György fordítása). Magyar Helikon, Budapest, 1974. 8.

már kevésbé rajongva, mint inkább szkeptikusan fordul az éjszakához. Ugyan elismeri még a költészet teremtő lehetőségközegeként, de a frivol szóhasználat egyértelműen mutatja az eltávolodást e lehetőségközegetől: pusztán egy kérdést intéz hozzá, s egy „lüktető sebüreget” fedez fel benne, inkább fiziológiai, mintsem himnikus közeget:

„Miért az éjszaka
pizskálja fel a költészetet?

Mihez fog a nappal
Az éj lüktető sebüregével”
(*Reggel*)

Novalisnál a kívülség végtelen térideje még átöleli valamiképp a szemlélőt, sőt a kívülség a hozzá mindinkább közelebb kerülni igyekvő szemlélőt szinte invitálja magához. Az éjszaka világa mintegy föntről nyílik meg a lírai ének. Petri lírai énje számára az éjszakai kívülség térideje a semmi és a magány közege, önnön felsebzettsége allegorizálódik „az éj lüktető sebüregében” és az ugyanehhez a képzetkörhöz tartozó „meggyúlt csillagban”.

Tendenciák kora?

Friedrich Schlegel azt írja saját korának meghatározó vonatkoztatási pontjairól, a jövőt sejtető, sőt átrajzoló eseményeiről, törekvéseiről, a mássá levés – hogy ne mondjam az emberileg-etikailag, irodalmilag-művészileg és történelmileg-politikailag jobbá válás – lehetőségeiről és irányulásairól, amelyeket ő tendenciának hívott, hogy „a francia forradalom, Fichte *Tudománytana* és Goethe *Wilhelm Meistere* a kor legfőbb tendenciái. Aki megütközik ezen az egymás mellé soroláson, akinek szemében nem fontos az olyan forradalom, amely nem eléggé hangos és materiális, az nem emelkedhet fel az emberiség történelmének magas, tágas kilátópontjára”.¹¹

A nyilvánvalóan torzító analógiagyártás szándéka nélkül – hogy tehát a ’68-as eseményeket pusztán átfordítsam ilyen tendenciózus jelenséggé – egy gondolatkísérletet megér akként látni és láttatni a ’68-as történéseket, vagyis a nyugat-európai diáklázadásokat és a prágai eseményeket, az egyetemistáknak a megcsontosodott institutionális kereteket szétvető aktivitását és a tankok

¹¹ August Wilhelm és Friedrich Schlegel: *Athenaeum töredékek* (Tandori Dezső fordítása). In uók: *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Budapest, 1980. 302.

dübörgését, mint amelyek elemi módon befolyásolták az akkor élő, történelmi fordulatokra érzékeny és társadalmi perspektívában gondolkodó emberek, mindközönségesen az értelmiségiek mindennapi életét és sorskiteljesedésének lehetőségét. Minimum két ok lehet az óvatosságra e téren – azonkívül persze, hogy ma már nem tekint(het)ünk semmilyen történelmi eseményt „az emberiség történelme magas, tágas kilátópontjának”, ahonnan ráláthatni az adott esemény előzményeire mint történelmi okra, s a következményekre, hiszen ha azokat láthatnánk, úgy cselekednénk, oly módon befolyásolnánk a történések irányát, hogy a (legalábbis a mi számunkra) pozitív végkifejlet adva legyen, no meg hát a romantika óta igen sok halk és immateriális fordulatot átélt már az emberiség, szóval ez a szempont is kilőve, mármint abban a vonatkozásban, hogy min lepődhetünk meg egyáltalán és min nem. Az egyik óvatosságra intő momentum az, hogy '68 önmagában soha nem volt a forradalmi romantika táplálója, többnyire társult hozzá '56 mítosza. A másik, hogy '68 nem volt a szó történelmi tudatban formálódó értelmében forradalom. A történelem menete *hic et nunc* nem szakadt meg, nem jött létre egy üres hely, a semmi pereme, ahonnan egy másik történet vette volna kezdetét. Még csak radikális fordulatot sem vett a történelem menete. Természetesen arról nincs szó, hogy ne változott volna semmi, de ha történtek is módosulások (egyetembezárások, letartóztatások, hivatalnokok bukása, a totalitárius eszmék kritikai perspektívába helyeződése stb.), a visszarendeződés mértéke jóval nagyobb volt annál, mintsem állíthatnánk, hogy a terror szelleme felütötte a fejét.

Ugyanakkor kínálkozik némi párhuzam a francia forradalmi és terrorhullám megsemmisítő abrazivitása és a hatvannyolcas események agonizálása között. Ugyan '68 nem csapott át a forradalom „mindent lehet, minden lehetséges” transzgresszív nihiljébe, mint történt a francia forradalom idején, ám az év történéseinek sorsmérlege mégis vésszesen hasonlít 1789 és az azt követő évek terrorjának dramaturgiájára. Amennyiben bár nem előzmények nélkül, voltaképpen mégiscsak *ad hoc* szakadt fel a történelem szövete a szabadságigény elementáris hangoztatásával, valamint brutálisan fojtották el a tüntetések agonális aktivitását Párizsban, Prágában s Európa más városaiban. A forradalom szellemének halvány csíkja felszökött Európa egén, és ez éppen elég volt ahhoz, hogy reményt, majd kétségbeesést, végül katonai beletörődést, hovatovább félelmet és szégyent szüljön a történelem menetére és fordulataira érzékeny emberekben. Mielőtt rátérnék arra, hogy Petri György költészete, főleg a *Magyarázatok M. számára* című kötet hogyan olvasható újra '68 aspektusának és kontextusának szempontjából, vagyis hogy a helyenként kifejezetten direktén kitapintható, máshol indirektén érvényesülő motívumok, vonatkozások, áthallások milyen retorikai, poétikai megoldásokat eredményeznek nála, vagy éppen fordítva, ezen megoldásokból hogyan következtethetünk vissza '68 eseményeire és szellemére – még egy

szempontot ajánlanék megfontolásra a '68-as eseményeket reflektáló ítéelőró minél finomabb műveleteinek elvégzéséhez.

Annak a megfontolásáról van szó, hogy a történelem megszokott menetét nagyban eltérítő eseményekre hogyan reagál az adott kor embere. Hogy tehát kontemplatívan vagy aktívan alakítja hozzá az életét ezen eseményekhez. Pusztán szemléli azokat, vagy lépéseket is tesz azért, hogy az idealitásában mindenképp változtatást jelentő eszmét konkrét politikai cselekvésbe fordítsa át és érvényesítse a saját közegében. A francia forradalom és '68 összevetése ebből a szempontból szintén óvatosságra int, de meg lehet próbálni. Ha a francia forradalmat és annak ilyen téren kibontakozó hatásmechanizmusát vesszük górcső alá, mindenképp Kant reagálása a legérdekesebb. Arról van szó nagyon röviden, hogy a francia forradalom aktiválta a kanti kritikai filozófia latens politikai dimenzióját. Heller Ágnes és Fehér Ferenc legalábbis ekként értelmezi a kanti ízlésítéletnek a harmadik kritikában kiteljesített formáját. Ízlés dolgában tudniillik nincs hierarchia. Azaz hogy valami tetszik vagy nem tetszik az embernek, azt semmiféle felsőbb hatalom nem mondhatja meg, ebben ő maga dönthet egyedül. Döntését még csak igazolnia sem kell. És ebben a tekintetben az ember egyenlő és szabad. Heller kissé amplifikált metaforikájával kifejezve: „az még senkinek sem jutott (Kantig) eszébe, hogy az ember privilégiuma (az ízlésítélet) [...] híd a szenzibilis és szuperszenzibilis világ – a megismerés és a morál – között; hogy a híd egy függőhíd, ahol mind a morál, mind a megismerés fel van függesztve – senki sem kormányoz, senki sem parancsol, mindenki egyenlő és mindenki szabad. Ugyanakkor senki sem amorális, senki sem fut az érdeke után, senki sem versenyez, sem nem hajszolja a boldogságot. S ahol mindenki – ha pusztán egy pillanatra is – mégis boldog lehet.”¹²

1789-nek e kontemplatív horderején túl volt természetesen konkrétan aktív politikai mozgósító ereje is, gondoljunk csak a magyar jakobinus mozgalomra.

A '68-as hatástörténet kibogozásakor leginkább a kontemplativitás és az aktivitás egy sajátos keverékéről beszélhetünk, ti. olyan szépirodalmi és tudományos művek megszületésének időszakáról van szó, amelyek ha direkten nem mozgósítottak is, mindenképpen kikezdték, sőt felszaggatták egy totalitárius rezsim elnyomó, a szabad aktivitást megbéklyózó gyakorlatát.¹³ Ebből a perspektívából megemlíthetjük magyar vonatkozásban Kon-

¹² Heller Ágnes: *Szabadság, testvériség, egyenlőség a kanti ízlésítéletben*. In uő: *Életképes-e a modernitás?* Latin Betűk, Debrecen, 1997. 102.

¹³ Ha tisztán az aktivitás lehetőségmezeje felé vetünk egy pillantást, a teljesség igénye nélkül meg kell említeni egyrészt az új gazdasági mechanizmus nagy elánal megindulót, majd a politika radikális beavatkozására visszahőkölő lendületét, valamint a hetvenes években megszerveződő ún. demokratikus ellenzék működését.

rád György és Szelényi Iván közös, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* címűt könyvét, melyben a szerzők a hatvanas évek város- és vidékszociológiai mélytapasztalatai alapján, de '68 szellemétől inspirálva mutatják be azokat a stratégiákat és érdekeket, amelyek révén az értelmiség a szocialista osztálytársadalmi legitimációs intézmények integráns részévé válik, sőt kifejezetten részt vállal ezen intézmények irányításában. Szelényi az 1978-as párizsi, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában megjelent könyvhöz írt *Előszavában* egészen világosan foglalja össze az alapgondolatot: „ha van egyáltalán uralkodó osztály a mai kelet-európai társadalmakban, az semmiképpen nem a proletariátus, hanem inkább az értelmiség, ezek a társadalmak semmiképpen sem a proletariátus diktatúrái, hanem inkább egy értelmiségi élcsapat diktatúrái. A munkások kevesebbet keresnek, mint az értelmiségiek, a munkás-értelmiségi jövedelem közötti olló legalább akkora, de inkább nagyobb, mint korunk nyugati tőkés társadalmában, [...] előbb kap az értelmiségi államilag szubvencionált lakást, mint a munkás...”¹⁴

Ha e szavak ma már trivialisnak tűnnek, emlékeztetnünk kell arra, hogy a hetvenes évek elején, közepén, amikor „a reformizmus szelleme befagyott”, a proletárdiktatúra totális hatalmi identifikációs-legitimációs ideája és ereje megnőtt, a szerzők tehát egy nagyon erős tabut vettek célba s döntöttek le.¹⁵ A kádári totalitárius rezsim ideológiai bázisa annak hirdetése volt, hogy a társadalom a proletároké, a munkás-parasztoké mint legnagyobb létszámú közösség az államalakulaton belül, sőt az állam irányításába is beépítették e réteg képviselőit, holott a voltaképpeni hatalmi

¹⁴ Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Áramlat Független Kiadó, Budapest, 1985. 7.

¹⁵ Szelényiék koncepcióját többen is erősen vitatják. Az egyik leginkább eleven vitapartner az a Vajda Mihály, aki a Lukács György körül kialakuló Budapesti Iskola tagja lévén, némiképp érintve is volt a dologban. Megtépázott érintettség ez persze, hiszen a reneszánsz marxistáknak mégiscsak beletört a bicskájuk a rendszerkritikába, többüknek távoznia kellett az országból. De Vajda bírálata korántsem (nagyon nem) egy öngazoló, önmagyarázó attitűdből született: „Meg vagyok győződve róla, hogy a könyv koncepciója, mely szerint az értelmiségi osztály hatalomra került a »létező szocializmusban«, vagy legalábbis a legjobb úton jár ahhoz, hogy berendezze osztályuralmát, hamis.” Vajda kritikájának legfőbb motívója a módszertani megfontolásokon túl – hogy ti. a tudásszociológia „a különböző gondolkodásmódokat, beállítottságokat, illetve világnézeteket társadalmi csoportokhoz próbálja kapcsolni” – az, hogy Szelényiék koncepciója „következtesen végiggondolva a megismerés mindenfajta autonómiájának a tagadását jelenti. És ezt Vajda nem fogadja el. Vö. Vajda Mihály: *Az értelmiségi osztály és a társadalmi önmegismerés lehetősége*. In uő: *Marx után szabadon, avagy miért nem vagyok már marxista?* Gondolat, Budapest, 1990. 99., illetve *Utószó*, 133.

aktivitás – ahogy Szelényiék írják, a kelet-európai modernizáció ún. „rövidített út”-jának megfelelően – az értelmiség kezében összpontosult. Az értelmiség a társadalmi teleológia mentén „rendből – történelmileg igen rövid átmenettel – osztállyá szerveződött”. „A kelet-európai értelmiség kezdettől felvállalta államhivatalnokként a nacionalista, forradalmárként a szocialista dinamizmus teleológiáját. Ezeket a saját osztályhatalmáért vívott társadalmi küzdelem hatásos fegyverévé tette, majd pedig – győzelme után – egyesítette ezt a két teleológiát a szocialista állami redisztribúció ethosában. Az értelmiség osztállyá szerveződése a kelet-európai társadalmi viszonyok inherens, belső lehetősége volt.”¹⁶

Végül is az értelmiségnek ezt a hatalmpolitikailag releváns és genealogikus jellegzetességét emeli ki Konrád is a könyvhöz írt *Utószavában*, mely egyébként a kötet német fordítójához írt személyes levél, vagy ahogy ő titulálja írását, „körülmenyleírás”: „Az áldozat-értelmiség színpadias jelmezét valótlannak látva fölismertük az uralkodó értelmiség meztelen hatalmát, az értelmiségét, amely a hatalomért lemondott szabadságáról. Megértettük az érdekeknek azt az erdejét, amely orosz tankok nélkül is fenntartja a kelet-európai rendszereket, amely viszonylagos belső stabilizációt kölcsönöz nekik, és amely azt is megmagyarázza, miért oly csekély azoknak a száma, akik az államszocializmus hivatalos kultúrájából kilépnek. Nem a bátorság hiányzik e kilépéshez elsősorban, az értelmiség zömének érdeke nem fűződik hozzá.”¹⁷

Ilyen könyvnek tekinthető még, bár időben távolabb megíródva s hatástörténetében kibontakozva Fehér Ferenc, Heller Ágnes és Márkus György *Diktátúra a szükségletek felett* című könyve, melyben a szocializmus esélyeit és ideológiailag kétségkívül megtépázott eszméjének társadalmi legitimációját és érvényességi körét latolgatják. '68-nak az aktivitás és kontemplativitás kettős, egymásba szövődő perspektívájában kibontakozó hatástörténete részint elsősorban a baloldaliság, a szocializmus radikalizálódása, részint a marxizmus reneszánszának igénye és formálódása mentén alakul, de bizonyos értelemben a kelet-európai demokratizálódási folyamat impulzusát is felfedezhetjük itt. '68 ugyanakkor azt a problémát is a felszínre hozta, amelyet az eurokommunizmuson belüli hasadtságnak is nevezhetünk. Nevezetesen, hogy a keleti és a nyugati kommunisták és szocialisták mennyire eltérő szocializáción és élettapasztalati fokozatokon estek át. Olyannyira, hogy amikor találkoztak, voltaképpen meg sem értették egymást. Márkus példaként említi azt az esetet, amikor '68 nyarán

¹⁶ Konrád Gy. – Szelényi I.: *Az értelmiség útja...* Id. kiad. 72–73.

¹⁷ I. m. 203.

Rudi Dutschke a Károly Egyetemen találkozott radikális cseh diákokkal, s csúnyán összeveszttek, „vitáik nyomán a nyugati vendég a diákokat a régi-módi burzsoázia képviselőinek nevezte, amire vendéglátói a »hamisítatlan sztálinista« minősítéssel válaszoltak”.¹⁸ A meg nem értés okait firtatva egy kicsit hosszabban idézem Márkus György rendkívül megvilágító erejű sorait: „a nyugati újbóloldal számos fiatalabb képviselője számára a nézeteik formálódását meghatározó döntő társadalmi élmény az volt, hogy teljes mértékben kiábrándultak a demokratikus jogok liberális ideológiájából, amely a racionális társadalmi változások biztonságos mechanizmusaként hirdette magát. Az a felismerés indította el őket a politikai és elméleti radikalizálódás útján, hogy a formális politikai demokrácia intézményei önmagukban még a társadalmi egyenlőség és igazságosság mérsékeltabb célkitűzéseit sem képesek biztosítani. A kelet-európai ellenzékiek viszont – gyakran saját bőrükön – azt tanulták meg, hogy e jogok, vagy hatékony intézményesültségük hiánya az egyént nemcsak teljes mértékben védtelenül hagyja az állam önkényes hatalmával szemben, hanem egyúttal lehetetlenné teszi az állam fölött gyakorolt közösségi ellenőrzést is, és ilyen körülmények között a nézetkülönbségek bármiféle kifejezését vagy a spontán közéleti tevékenységek bármiféle megnyilvánulását csírájában el lehet fojtani”.¹⁹

'68 mint a remitológizálás csapdája

Márkus egyik legközelebbi tanítványa, Petri György azok közül a kelet-európai ellenzékiek közül való, akik valóban a „saját bőrükön” tapasztalták meg a politikai demokratikus intézmények hiánya miatti személyes és közösségi védtelenséget, valamint tanulták meg annak a leckéjét, mit jelent az, amikor nem valósulhat meg az állam fölött gyakorolt közösségi ellenőrzés – azaz a diktatúra pattogzó, szörnyű magányát élték nap mint nap. Ez utóbbi kép az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* című költeményt idézi meg, ahol is Petri hihetetlenül érzékletesen és plasztikusan festi le a diktatúra lélekölő, úgy is, mint az emberi érzelmeket kifakító és a hitet ellehetetlenítő atmoszférájának mindennapjait:

¹⁸ Fehér Ferenc/Heller Ágnes/Márkus György: *Diktatúra a szükségletek felett* (Mezei Iván fordítása). Cserépfalvi, Budapest, 1991. 23.

¹⁹ I. m. 24.

„Hogy szerettünk itt nőket: hihetetlen.
[...]
Amiben hittem,
többé nem hiszek.
De hogy hittem volt,
arra
naponta emlékeztetem magam.

És nem bocsájtok meg senkinek.”

A hang kíméletlenül közvetlen, Petritől megszokottan metszően pontos, a személyes léteben érintett közösségi ember konzekvenciájával megformált belátás olvasható e sorokban. Ahogy Fodor Géza, Petri költészetének egyik legjobb ismerője írja e sorok kapcsán: e hang a remélt és vélt pozitivitás elvesztéséből eredő radikalizmus és csalódottság intonációja.²⁰ Hogy a rosszkedv forrása honnan ered, azt persze nem könnyű pontosan meghatározni. Innen is, onnan is. Talán valamiféle egzisztenciális-metafizikai fájdalom mélységes mélyéről fakad fel és árad Petri pesszimizmusa, talán az emberi teremtettség iránti bizalmatlansága telíti ilyen keserűséggel sorait. De nehéz lenne nem észrevenni e pesszimizmus és keserűség politikai kontextusát, ha ráadásul még megjelenik számszerűen is '68: a *Hatvannyolc tele* verscímében például.

A Petri-költészetéről szóló szakirodalomban '68 kapcsán sajátos ambivalencia érezhető. Amin valami olyasmit értek, hogy vagy túlértékelik a szerepét a lírai mélystruktúrák és a poétikai világlátás alakulásában, vagy kellő s illő hangsúly és érdem nélkül utalnak '68 relevanciájára e költészet kapcsán. Az előbbi jelenségre bukkanhatunk, ha Fodor Géza monográfiájának néhány belátását újraolvassuk. Nehéz itt persze megfelelő arányról beszélni, mármint a tekintetben, hogy e költészetet, s azon belül is az első kötetet miképpen olvashatjuk egy olyan kritikai diszpozícióból, amelyet az megkíván vagy kijelöl az értelmezés számára. E diszpozíció megtalálásához tagadhatatlanul érdemes figyelembe venni '68-at, mindazonáltal az már aránytalanságnak tűnik, ha '68 szellemét, történelmi helyzetét mint referenciális közeget nem konfrontatívan, konfliktuózan s kiasztikusan, azaz újraalkotva, hanem konstatívan, emancipatorikusan s apologetikusan, azaz igazoló módon alkalmazzuk az adott költői világra. Márpedig valami ilyesmi történik Fodor Petri-olvasatában, amikor '68 szellemét nem mint textuális problémát, hanem mint egyfajta világnézet-szükséglet kielégíté-

²⁰ Fodor G.: *Petri György...* Id. kiad. 9.

sét szolgáló ideológiai hordozót magyarázza. Amely mintegy konfliktus nélkül szivárog fel a lírai beszédbbe: „A marxizmus, majd a »reneszánsz« marxizmus vagy a tágabban felfogott »68-as szellem« számunkra, olyan fiatal értelmiségi nemzedék számára, amely verbálisan átideologizált, ám a történelmi praxistól távol tartott élet keretei között, a gondolkodás steril, közegellenállás nélküli világában vált felnőtté, nagyon mélyen beidegződött, alapvető, szinte zsigerivé vált s gyökeresen alighanem már soha ki nem irtható világnézet-szükséglet kielégítését jelentette, amelyről úgy látszott, nemcsak a történelmi feladatok, hanem az egyéni-mindennapi életproblémák megoldásához is kulcsot ad – a hatvanas évek második fele nemcsak történetfilozófiai reneszánsz, politikai mozgalmak, hanem »életforma-forradalmak« korszaka is volt.”²¹

Erre a jelenségre, az ilyféle olvasási stratégiában rejlő veszélyre már Fodor monográfiájának megjelenésekor figyelmeztettek néhányan. Persze nem lehet figyelmen kívül hagyni a sajátos befogadási szituációt a kilencvenes évek elején: Fodor könyvében az első átfogó kísérletet tisztelhetette az olvasó egy olyan költészet értelmezését és értékelését illetően, amely szó szerint megszenvedte a diktatúra elnyomó kultúrpolitikájának ódiúmat. Ugyanakkor Fodor értelmezése – amint arra például Angyalosi Gergely rámutatott – foglya marad a „hatvannyolcasság” mítoszának: „Vállalja, hogy egy bizonyos nézőpontból veszi szemügyre a költőt, vállalja a »hatvannyolcasság« problémakörével járó belső ellentmondásokat; egészen odáig menően, hogy kijelenti: ennek a baloldaliságban hinni akaró nemzedéknek valódi tragikumot kellett feldolgoznia. Állítja pedig ezt az idősebb pályatársak érthető értetlenségével szemben is, ami bennem ugyancsak tiszteletet ébreszt. Hadd fogalmazzam meg mégis ugyanezt a szkepszist (generáció híján) a magam nevében, megjegyezve, hogy közvetlenül az ő évjárataik után pottyantam az időbe. Nem hiszem egy pillanatig sem, hogy Petri költészetét lehetne tárgyalni a hatvanas évek eszmei légkörének problematikája nélkül, de azt hiszem, hogy a mítoszoktól – talán inkább – meg kellene szabadulni. Márpedig hatvannyolc mint egy generáció tragikuma – az én szememben egy mítosz továbbélése.”²²

A szabad értelmezhetőség pluralitását e remitologizációs mozgás eltolja egy illúzió uralta dimenzió felé, ti. ha hatvannyolcra mint egy generáció valódi tragikumának közegére tekintünk, egyszersmind egy politikai katarzis lehetőségét is állítjuk, ezzel ugyanakkor ad absurdum egy olyan

²¹ I. m. 20–21.

²² Angyalosi Gergely: *Petri György versei – Fodor Géza a költőről*. Magyar Nemzet, 1991. április 18.

forradalmi aktivitást tulajdonítunk Petri költészetének, amely éppenséggel iniciatíváé sincs benne. Abban véleményem szerint tökéletesen igaza van Fodornak, hogy „Petri költészetében 1968 olyan cezúraként jelenik meg, ahonnan visszatekintve új rálátás nyílik az előző korszakra”, de hogy „Petri első kötetének, a *Magyarázatok*...-nak virtuális centruma 1968 mint *katasztrófa*, amelynek fényében az egész világ egyszerre más színben tűnik fel”, abban már kevésbé, az pedig már erősen vitatható, ha mindezt *igazolandó* s nem *megkonstruálható* olvassa a verseket.²³

Keresztury Tibor monográfiájában a Petri-vers lírai énjének önelemző hajlamát helyesen „a kor tágabb összefüggéseibe állító gondolati horizonttal” való viszonyában mutatja be, mondván, „a végtelen csaldottság privát életközége, a kiábrándulásnak a hétköznapi léttörténések mikrovilágán átszűrt perspektívája az eddigieknél is erősebben a kortapasztalat »nagy-történetének« távlatába helyeződik, egy kelet-európai s »68-as« kontextus keretében értelmeződik”.²⁴ Radnóti Sándor is megállapítja, hogy „az első kötet tragikus történelmi rezignációjának forrása is már a politikai kiábrándulás volt, mely ott is nyilvánvalóan, noha kevésbé direkt szavakkal ’68 jelképes dátuma köré rendeződött”.²⁵ De valahogy még az említett szerzők is féltik a versbeszéd prezentatív megszerveződését, a teljes egészében belső viszonyainak függvényeként élő versstruktúrát a külső behatás sérelmétől, noha, mint látjuk, Radnótiék legalább számolnak egy ilyen referenciális olvasat lehetőségével. Ezért gondolom, hogy ezekben az interpretációkban (is) elmarad a kellő s illő arány a lírai beszéd és ’68 egymáshoz való viszonyításában. Persze más és más módon, tipikus, tipizálható eljárásról nem beszélhetünk. Keresztury azzal vesz vissza referenciális olvasási lehetőségének a lendületéből, hogy a *Magyarázatok*... szerkezetét, megszerkesztettségét kompenzációs viszonyba állítja a költői beszéd politikai vonatkozásaival, megfosztván ily módon a versnyelvet egyik önálló referenciális tápláló forrásától: „Nem Petri gyökeresen más építkezésű politikai lírájának korai előzményeiről van tehát ebben a ciklusban szó [A felismerés fokozataiban – V. T.], hanem a könyvszerkezet szerves szemléleti, gondolkodásbeli végpontjáról, mely a szemlélődés elsősorban a párkapcsolatokból kiinduló, majd főként a belső tájak felmérésére koncentrált látószögének kiterjesztésével s a poétikai eljárás mód összegzésének szándékával is együtt jár.”²⁶

²³ Fodor G.: *Petri György*... Id. kiad. 40., 50.

²⁴ Keresztury Tibor: *Petri György*. Kalligram, Pozsony, 1998. 73., 74.

²⁵ Radnóti Sándor: *Megmenthetetlenül személyes*. In uó: *Recrudescunt vulnera*. Cserépfalvi, Budapest, 1991. 327–328.

²⁶ Keresztury T.: *Petri György*. Id. kiad. 74.

Radnóti értelmezésének súlypontjai erősen számolnak a referencialitással, az ő kritikusi gyakorlatában az élményvalóság, életrealitás mint a mű immanens-konstitutív formálóelve adekvát módon van jelen: Petri költészetében „fölismerhetővé vált az a sivár és méltóság nélküli élet, melyben mindannyiunknak e helyt élnünk adatott. [...] Költői döntése a politikáról való beszéd titkosságának, magántermészetű voltának megszüntetése, a versben való nyilvánossá tétele. Ám éppen mert költői döntésről volt szó (noha nem függetlenül politikai eseményektől, jelesül a polgárjogi ellenzék kialakulásától, amely azonban kevésbé politikai mivoltában, hanem inkább közönség-voltában inspirálta a költőt), az alapvető tapasztalat magántermészetének a versben is meg kellett őrződnie.”²⁷

Ám azzal, hogy e tapasztalat versbeli megőrződésében Radnóti a mimetikus jelleget már-már szükségszerűnek tartja, azaz a referencialitást és a mimézist túl közel vonja egymáshoz – mondván, „a típusalkotásról való lemondás döntő folyamánya a politikai versekre az, hogy megerősödik mimetikus jellegük”²⁸ –, óhatatlanul is csonkítja a referencialitás olvasási elvének hatékony és felszabadult érvényesülését a befogadásban.

A lírai beszéd és '68 egymáshoz való viszonyításának proporcionált kimunkálását, azaz megfelelő arányuk megtalálását mindazonáltal egy sajátos magyar befogadástörténeti szituáció vagy konstelláció nehezíti meg. E helyt most e konstelláció hatástörténeti és összetételi gazdagságából néhány komponens felemlítésére van csupán mód. A második világháború utáni magyarországi irodalomkritika – főleg Révai József és Lukács György törekvései nyomán – az ún. tükrözélméletet teszi meg fő kritikai elvvé a művek megítélésének gyakorlatában. Eszerint az tekinthető jó műnek, amely minél adekvátábban tükrözi az ún. valóságot. Ebből viszont az adódik – a 'kád vízzel együtt kiöntjük a gyereket is' jelenségének megfelelően –, hogy a referencialitás elve nem tud beépülni saját jogon az újraszerveződött s természete szerint folyamatosan alakuló irodalomértés és kritikai ítélkezés gyakorlatába. A referencialitás elve ti. nem ugyanaz, mint a realitás elv. A referencialitás, a valamire vonatkozás instanciája magában foglalja a nyelviséget mint struktív mozzanatot a műalkotás megszerveződésében és létében, míg a realitás elve a mű egészét (nyelvi megformálódásával együtt) a benne s általa tükröződő, ábrázolandó valóság alá rendeli. Hogy a referencialitás és a realitás elvi különbsége nem tudott érvényre jutni a befogadás és az esztétikai tapasztalat kritikai praxisában, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy pl. a politikai vagy a szerelmi költészet (is) nehézségekkel küzd saját legitimitását illetően.

²⁷ Radnóti S.: *Megmenthetetlenül...* Id. kiad. 325., 326.

²⁸ I. m. 327.

Ugyanakkor persze egyáltalán nem magától értetődő, hogy egy versszöveget, amely sajátosan, sőt, mondhatni, a legsajátosabban önmagára összpontosít, azaz areferenciális vagy autoreferenciális, olyasminek tekintsünk, amely elmond valamit a valóságról vagy a világról, azaz referenciális funkcióval ruházzuk fel. Mégis valamiképp úgy olvasunk verset, hogy szinte önkéntelenül feleltetünk meg hangokat hangulatoknak, trópusokat vagy épp egy a vers által megfogalmazott nagyon tömör belátást mindennapi vagy heurisztikus felismeréseinknek. Az mármost a feladat, hogy a poétikai önmagára-összpontosítás, valamint 'a valóságról mond valamit' kettős elvét egymásra vonatkoztassuk, találjunk egy *átjárót* a kettő között. Petri versei esetében ez a feladat annál is inkább fontos, mert enigmatikus tömörségük, tropikus gazdagságuk és referenciális megszerveződésük egymást felerősítve válnak azzá a sajátos hanggá, amely oly ismerősen visszahangzik s tart ki az olvasóban az esztétikai tapasztalat intenzív közegében. Számos mód adódik arra, hogy e poétikai passzázs-elvet megragadhassuk. Ezennel kettőt említenék. Kettőt, amelyek Petri lírájához véleményem szerint nagyon is illenek. Az egyiket Pór Péter kutatásai alapján egy sajátos idézés- vagy idézet-technikának hívom, a másikat Paul Ricoeur nyomán metaforikus referencialitásnak nevezem.

„vastag köd gomolyog”

Pór az *Idézet és teremtés a modern lírában* című nagy ívű tanulmányában meggyőzően mutatja ki, hogy a modernitás idejére az a markáns szembeállítás önnemzés és örökség, eredetiség és idézet között, amely a premodern, sőt némely már modernnek tekinthető művészi gondolkodást is jellemzi, alapvetően átértékelődött, megváltozott. A régi korok a költészet hivatását és identitásának definitív erejét látták abban, hogy „soha nem hallott igéket és soha nem látott képeket mondtak ki” a költők, ennyiben tehát az önnemzés és az eredetiség képezte a fő szempontot a teremtésben. Más korok éppen hogy a tudás hagyományának átörökítésében, a művek általi felidézhetőségben vélték felfedezni azt a szerepet, amely a lényegretörőséget jelentette a költészet hivatását illetően. Essen bárhova a hangsúly, legyen bármelyik momentum pertinens, az irodalmi modernség XIX–XX. századi nagy fordulata előtti „korokban és mozgalmakban soha nem vonták kétségbe azt az alapvető szembeállítást, amely az egyik részről a teremtésnek, az eredetiségnek és a költői személyiség állításának, másik részről pedig az idézetnek, a konvenciónak és az utalásos személyiségnek a fogalmait kapcsolja egymáshoz”.²⁹

²⁹ Pór Péter: *Idézet és teremtés a modern lírában*. In uő: *Léted felírata*. Balassi, Budapest, 118.

Aztán önnemzés és örökség, eredetiség és idézet szembeállítására nem kis részben Nietzsche, Baudelaire és Eliot hatására egy paradox metamorfózis megy át: „az idézetben történő teremtés, az utalásban megerősített személyiség költői elve” kristályosodik ki általa.

Ricoeur vizsgálódásainak a referencialitás státusára rákérdező újdonsága abban áll, hogy az irodalmi művet kiszakítja abból a sokszor lehetetlennek és terméketlennek mutakozó utaláskényszerből, amely főképp „a mű mögött megbúvó szándékot” firtatja. Ily módon lehetővé válik az ennél fontosabbnak és termékenyebbnek ígérkező kérdés megfogalmazása, amely „a mű előtt feltárult világra” irányul. Ricoeur Roman Jakobson, Northrop Frye és Nelson Goodman kutatásai alapján alkotja meg a metaforikus vagy poétikai referencialitás fogalmát. Nem arról van szó, hogy a költemény és a világ között egy problémátlan és evidens kapcsolódás lenne, hiszen pontosan e viszony megértése a feladat. Ricoeur éppen arról beszél, hogy a referencia, a leíró diskurzus referenciája, a diskurzus első rangú jelölete felfüggesztődik, de ebből nem az következik, hogy nincs egyáltalán referencialitás, hanem „ez mintegy negatív feltétele annak, hogy a referencia egy alapvetőbb módozata létrejöhessen”. Ez a metaforikus referencialitás, mely révén megtapasztalhatjuk egyrészt azt, hogy a szó szerinti jelentés romjai felett születik egy másik, metaforikusan adott jelentés, másrészt azt, hogy a „jelentések közelsége egyszermind a dolgokban megmutakozó közelséget” is jelentheti.³⁰ Egy vers poétikai dimenziójában a dolgok fenomenális léte és a jelentésmegújulás lehetősége mintegy kiasztikusan összekapcsolódik – s éppen ez hív mindig újabb és újabb értelmezésre. Bár tulajdonképpen ez az összekapcsolódás már a verset s a beszédet egyáltalán lehetővé tevő létben megtörténik, amit Petri rendkívül találóan s plasztikusan „kagylózúgás”-nak nevez:

„Lények tárgyak
kagylózúgása
akar szavakká alakulni.”
(*Reggel*)

Amely persze maga is visszhang, már hangzó szavak visszhangja. Ahogy Ricoeur Gaston Bachelard nyomán mondja: a költői kép visszhangzik a lét mélységeiben. A dolog, a fenomén tehát nyelviként formálódik meg, miközben azért a vers hangjaiban őrzi tovább fenomenális jellegét, dologi mivoltát.

³⁰ Vö. Paul Ricoeur: *Metafora és referencia*. In uő: *Az élő metafora* (Földes Györgyi fordítása). Osiris, Budapest, 2006. 319–339.

Mármost ha e két poétikai elv segítségével közelítünk Petri *Hatvannyolc tele* című verséhez, akkor részint állíthatjuk, hogy a lírai én saját személyiségét hangsúlyosan '68 utalásmátrixában teremti meg. Vagy mondhatjuk úgy is, saját személyiségének ellehetetlenülése, megszűnése-megszüntetése, mindezen folyamat színrevitele maga a vers. Személytelen, mindenkire ugyanúgy érvényes mozdulatsorok „egyénítik” a vershőst. Ahogy bontakozik ki fokozatosan a költemény, úgy szűnik meg az én: a vers végén feloldódik a fehérén gomolygó sűrű ködben. De azt is állíthatjuk, hogy éppen az hív értelmezésre e versben, hogy miért örül a lírai én e ködnek, a külvilág e metonimikus megidézésének. Azaz milyen új jelentésdimenzió tárulkozhat fel a köd és a lírai én kapcsolatában? A cím elrendezése, a birtokviszony sugallja a reminiscenciát '68 tavaszának s nyarának összetételére, de az is hangsúlyossá van téve, hogy itt most nem tavaszról s nyárról, hanem télről van szó, tehát olyan időpontban, időzónában vagyunk, amikor már vége van a forradalmi hevületű változást sejtető s e változást csírájában megfojtó eseményeknek. Újra a személyes létezés rekvizitumai közé és scénáriójába pillanthatunk, a lírai én otthonában olvas, italozgat, sakkozik a barátjával, rántottát készít, kávézik és rágyújt. Megannyi mindennapi cselekvéssor, szokványos fordulat. Ám a verszárlatban valami szokatlan bukkan elő:

„rágyújt, aztán kinéz – s örül
ha kívül vastag köd gomolyog
ablakáig sűrűn, fehérén.”

A megütközést a befogadóban e sorok olvastán az kelti, hogy a vershős „örül” az ablaka előtt gomolygó sűrű, fehér ködnek: ez, mondhatni, az a szemantikai zavar vagy helytelenség, amely az 'örül' szónak a szokványos, betű szerinti jelentését kicsavarja, s létrehozza e romok amorf alakzatán a poétikus vagy metaforikus referencia lehetőségét. Az öröm és a sűrű fehér köd ezen *új* egymásra-vonatkozásának, azaz a jelentésmegújulás metaforikus közegében a létrejött új metonimikus alakzatnak immár az a poétikai funkciója, hogy megjelenítse a lírai én azon igyekezetének hiábavalóságát és reménytelenségét, hogy tisztán lásson a történeteket illetően, *in concreto*, hogy megértse az év tavaszának és nyarának eseményeit, azok mozgatórugóit, a szabadság lehetőségének és kudarcának okait. A lírai én, pontosabban ami még megmaradt belőle, örül a ködnek, mert így nem látja s érzékeli a körülötte még fojtóbban és sűrűbben kavargó diktatórikus légkört, vagy talán mert beleveszhet a tél kínálta elmúlásba, ha már a tavasz nem tudott számára új kezdetet teremteni.

Petri kevésbé áttételezen is megfogalmazza averzióit a hatvannyolc után beállt végzetes politikai csönddel, „a közemberi érzés” devalválódásával kapcsolatban. ’68 minden bizonnyal az egyik lehetséges markáns válasz Vas István a *Költők egymás közt* című antológiában Petrit bemutató szövegének kérdésére: „honnan szedték azt a bizakodást, amelynek kudarca ezt a feneketlen bizalmatlanságot indokolná?”³¹ ’68 a bizakodás, a politikai cselekvés szabad tereinek megszülethetőségébe vetett remény volt a kelet-európaiak szemében, miként egyszersmind mindennek a megvalósítását illető lehetetlenség belátása is. Az ebből a belátásból fakadó agonális indulat tapasztalható meg a *Kizsarolt nevetséges életünket* című versben:

„ha a hétköznapi türelme ismét
enyhíti a tragikus eltökélést
mely ha felnövekedhet nem érti többé
a közemberi érzést
mely harag és kimagyarázás összegeződése
meglódulás és megtorpanás elegye
ha el nem jöhet a pillanat
felizzása
melyben elhamvad a holnap jövőhét
ha szemhatárnyi világunk felett
nem vet fehér lángot a tűzitélet

akkor a harc
akkor a tapodtat se
akkor a hátrálás lépésenként
de soha az önámító visszacsúszás
soha az elmosódás
a hallgatás és
a hallgatólagos tudomásulvétel között
tehetetlenség és belenyugvás között
akkor a csendünk el nem fordult tekintet
akkor jelenlétünk

és döntsék el
mit tehetnek velünk”

³¹ Vas István: *Petri György és a pesszimizmus*. In: *Költők egymás közt*. Szépirodalmi, Budapest, 1969. 267.

Petri az idézett verseket mind 1968-ban és 69-ben írta, egy hosszú, alkotói válság miatti hallgatás után. E hallgatást az Eliot lírájával való találkozás szakítja meg, no és talán nem állítunk tarthatatlant és valótlant, ha az alkotói aktivitás felpezsdítésében nagy szerepet juttatunk a hatvan-nyolcas eseményeknek is. Egy nemrég előkerült '71-es, Kenedi János által készített interjúban Petri nyomatékosítja, hogy a hatvanas évek második felében nagyon izgatja a politikai költészet megújíthatóságának kérdése. '67-68-ban kezd Adyval behatóbban foglalkozni, mivel benne látja „világirodalmi szinten is az utolsó nagy politikai lírikust”.³² Ekkor egyszersmind eltávolodik József Attilától, fiatalkori önmaga és költői teremtő énje nagy inspirálójától, többek között azért, mert „szinte tartalmi szegénység van politikailag a kései József Attila költészetében”.³³ Adyban pedig éppen „a politikának a személyes sorssal való összeforrottsága” izgatja: „Nem morális értelemben, nem úgy, hogy az életnek valamilyen döntő ügye a politikai átalakulás, hanem úgy, hogy az egész életnek a beteljesülése az új társadalom létrejöttéhez van kötve. Ez az, ami Ady költészetének a döntő újdonsága, és ilyen értelemben Adyt érzem talán a legaktuálisabb politikai lírikusnak, akihez foghatóan személyes sorssá a politika talán csak Heinében és Shelleyben vált.”³⁴

Ady és '68 találkozott Petri költői boncasztalán, s egy színvonalas és termékeny politikai költészetet szült – hogy tovább fokozzam metaforikusan is ennek az eseménynek a képtelen, de annál innovatívabb létét. Petri Kenedinek arra a kérdésére, hogy vannak-e Ady életművének olyan vonásai, amelyek a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének diktatórikus légkörű kultúrájában is jelen vannak, a következő határozott választ fogalmazza meg: „Igen. Éppen az egész életformának a problematikussá válása, annak az érzése, hogy beteljesülni nem képes életet élünk, és az, ami szerintem teoretikusan aktuális, hogy ennek a megoldása szoros összefüggésben van a társadalom politikai sorsának alakulásával. Ez szerintem nagyon aktuális, csak nem egy felismert aktualitás. Ez a felismerés a mai közzgondolkodásunkban nincs jelen.”

Petrinek 1971 áprilisában Ady segít megérteni '68-at. És ennek a poétikai összefüggésnek a horderejét csak telíti és felértékeli a kettejük közti nem elhanyagolható különbség: míg Adynál a lírai én tekintete kozmikus, az egész világra lát rá („egész világ szóttje kibomlott”), addig Petrinél

³² Petri Gy.: [Adyról]. In uő: *Próza, dráma, vers, naplók és egyebek*. (Petri György Munkái IV.) Magvető, Budapest, 2007. 694.

³³ I. m. 687.

³⁴ I. m. 687–688.

perspektivikus, szükségképpen csak egy szeletet lát be a világból („szemhatárnyi világunk”). Mi lehet az, ami e különbséget is képes felülni? Az egymástól távoli látásmódokat a látott, a meglátott, sőt belátott összefüggés, azaz a személyes és politikai sors összefonódottsága, közel hozza. Ez az összefonódottság nagy élménye volt Petrinek s a nemzedékének. '68 ezt a tapasztalatot hozta el a számukra. '68 politikai, társadalmi, művészeti, kulturális öröksége a ma embere perszonális és társias érzékenységét, szellemét, ingéniumát is képes táplálni, persze csak akkor, ha nem mitizáljuk s glorifikáljuk, és ha nem silányítjuk a történelem holt anyagává. Mert minden bizonnyal csupán ily módon lehetséges az, hogy a „felismert aktualitás” termékeny hermeneutikai szituációja előálljon, azaz hogy mind az aktualitás történeti elevensége, mind a felismerésnek a belátásból származó ereje és az előítéletek reflexív kezelése a gondolkodás és a kulturalitás szabad játékterében érvényesüljön. Mert a világ kibomlott szöttestéről immár nem fordul el a tekintet soha.